

Christoph Joachim Anton de Montalta (1753–1844)

Dr. Martín Camenisch

Il Lag digl Oberst schai el sidvest da Laax. Il num derraiva dil giuncher Christoph Joachim Anton de Montalta, colonel en survetsch franzos. La detga raquenta ch'el ha survegniu il lag sco regal, e quei suenter haver contrahau cun success cun truppas che levan sblundergiar il vitg.

Ord vesta historica eis ei adina interessant d'eruir tgei elements d'ina detga ch'ei cumprovabels e tgeinins ch'ei inventai. Quei ei igl empre pass per rispunder a damondas davart il senn e la finamira d'ina detga. Enten perscrutar l'intenziun d'ina tradiziun orala vegn numnadamein adina era gest ina nova part dalla historia locala tangada ...

Entochen oz ei la veta da *Christoph Joachim Anton de Montalta (1753–1844)* da Laax aunc strusch vegnida perscrutada. Il motiv per quella munconza ha probablamein era da far cul fatg ch'ina part da siu relasch ei daventada igl onn 1874 in'unfrenda dil barschament dalla residenza da famiglia, la Casa Montalta (Casa Leunga)¹. Sco davos representant masculin dalla famiglia ch'era ina lingia laterala dils *Montalta* da Sevgein ei il giuncher e colonel morts igl onn 1844 – senza haver schau anavos figlialonza ed ella vegliadetgna da 91 onns.² Ses beins e daners sco era la dota entrada en famiglia entras la maridaglia cun *Maria Anna Margreth (1761–1823, naschida Scarpatetti da Cunter)* ein i suenter sia mort en possess da siu nevs, «Bundsstatthalter» *Joachim Christoph Anton de Mont (1808–1868)*. Il davosnumnau, feagl da *Maria Regina Gaudenzia (1764–1837, naschida Montalta)* e da *Christian Ulrich de Mont (1759–1814)* da Vella, haveva maridau 1835 *Maria Johanna de Toggenburg (1812–1860)* da Laax, plinavon bardigliu 1845 da Vella a Laax³ e valeva suenter la mort da siu aug era sco possessur posteriur dil «Lag digl Oberst».

Siu aug *Joachim de Montalta (1753–1844)*, la persuna principala da quei artechel, ei naschius sco vegl dils diesch affons da *Nikolaus Anton Fidel (1729–1790)*, pliras gadas landrehter dalla Ligia Grischa, e da *Maria Agnes (1726–1774)*, barunessa *de Travers von Ortenstein*.⁴ Da ses fargliuns ein siat gia morts sco affons. Cuntrari a siu bab e siu frar *Anton Johann Joseph (1758–1799)*, il qual ei staus denter 1791 e 1793 in dils davos guvernatur en Valtlina (Sondrio)⁵, ha il giuven *Joachim* buc aspirau ina carriera politica, mobein entschiet igl 1. d'avrel 1771 ina carriera militar sco «cadet» el regiment von Salis en Frontscha.⁶ Ils 7 da matg 1773 eis el daventaus «Sous Lieutenant», ils 29 d'avrel 1782 ha el midau en quella funcziun el regiment svizzer de Diesbach («compagnie de Weck»), nua ch'el ei vegnius promovius igl 1. d'avrel 1783 al litinent. Sco *Joachim* ei era siu frar pli giuven, *Christoph Anton (1766–1789)*; entrada en survetsch igl 1. d'avrel 1783, pli tard «Sous-Lieutenant» ella «compagnie de Travers»), staus officier. La Revoluziun franzosa, sil pli tard l'attacca sin las Tuilerias (10 d'uost 1792) e la destituziun da *Louis XVI.*, ha terminau anetgamein quella carriera. Da remarcar ei en quei connex che la mort dil giuven *Christoph Anton (11 d'uost*

1789) stat probablamein en connex cun la revolta dil medem onn.⁷ Enconuschent ei plinavon che colonel *Joachim* ei staus presents il di dalla mazzacra sil Champ-de-Mars (17 da fenadur 1791) e ch'el ei vegnius relaschus dil survetsch ils 10 da settember 1792 a Lille en Flandra.⁸

Suenter siu retuorn s'udeva *Montalta* tier ils adversaris dils novs ideals franzos. El haveva consequentamein ina tenuta conservativa. Cuntrari a quei che *Giusep Demont* ha pretendiu pli tard (entuorn 1930)⁹ eis el denton buca vegnius deportaus – sco numerus Grischuns che simpatisavan culs Austriacs – la primavera 1799 dallas truppas revoluziunaras franzosas ad Aarburg e Salins (Franche-Comté). Siu num ei numnadamein buca d'anflar sin la gliesta respectiva¹⁰. Sco quei che *Placidus Genelin* (1885) ha remarcau pli tard era *Montalta* ensemen culs *Riedis* da Sursaisa, ils *von Salis* ed igl uestg da Cuera in dils menaders dils Grischuns conservativs («Altbündner»). Igl ei bein pusseivel ch'era el hagi organisau a Puntina (Innsbruck), il liug da refugi avon la deportaziun, la revolta dils Sursilvans encunter ils Franzos.¹¹ Quella rolla ha el pli tard (1897) era retschert dad *Alphons Tuor* el drama «Ils Franzos a Sumvitg».

Pil temps virulent dils onns 1799/1800 existan egl archiv cantunal differentas actas, ellas qualas il num da *Montalta* cumpara: Suenter igl emprend ingress dils Franzos san ins leger en ina brev dils 15 da mars 1799, scretta dad *Andreas Ragetti* (1756–1812) da Flem alla regenza grischuna provisorias che simpatisava culs Franzos che «Laags [...]» hagi «viel gelitten». Sco ei vegni raquintau, seigien ils «von Montalta weggeloffen» ed hagien «ihre Häuser in Stich gelaßen».¹² Pli tard (1826) vegn *Montalta* a scriver ch'el hagi «durch einqua[r]tierung und Plünderungen mercklichen Schaden gelitten» duront ils onns dalla revoluziun.¹³ Ils 10 d'avrel 1799 s'informescha *Aloys Jost* (1759–1827), in simpatisant dils Franzos, en ina brev alla regenza provisorias, schebein *Montalta*, quei «menschenfreundliche[r]» attenent dil cussegl d'uiara hostile e reacziunar, seigi gia vegnius transportaus.¹⁴ Il medem mument retscheiva Jost dalla medema regenza l'informaziun che «Bunds Obrist Montalta [...] nach allen habenden Berichten noch vor einrückung der Franken nebst anderen ins Tirol geflüchtet [sei]».¹⁵ Pils 13 d'avrel 1799 figurescha *Montalta* sco in da plirs «Conspirateurs» che seigien mitschai dall'arrestaziun entras las truppas revoluziunaras.¹⁶ Ils 16 d'avrel 1799 vegn smanatschau ad el ed auters opponents cun la confisca dil possess e la perdita dil dretg da burgheis, cass ch'els cumparien buca.¹⁷ Adaquella vegn ei la fin finala denton buca. Sco plitost reacziunari vegn *Montalta* era menziunaus pli tard dil cont *Johann von Salis* en sia «Liste Bündnerischer Persönlichkeiten mit Qualifikationen, beurteilt von der Reaktionspartei» (probablamein 1799). Cheu ha ei num che «Oberst Montalta zu Lags» seigi in «rechtschaffener, ehrlicher, alt vaterländisch denkender Mann».¹⁸

Risguardond questas remarcas fuss ei plitost remarcabel, sche *Montalta*, in classic simpatisant dalla Frontscha da tempru burbona, havess saviu perschader a Staderas las truppas revoluziunaras dalla tricolora da desister dalla sblundergiada dil vitg da Laax. Els differents archivs ein en mintga cass buca d'anflar indezis respectivs. L'episoda tractada da *Giusep Demont* (1961)¹⁹, *Gieri Giusep Montalta* (1964) e la davosa ga el cudisch da Laax (1978)²⁰, la quala fa da saver che la vischnaunca hagi regalau ad el pli tard sco engraziament per sias stentas il lag, mantegn aschia (vinavon) il caracter da «detga». Cumprovau ei denton ch'ils Franzos hagien traversau (e sblundergiu) pliras gadas la Surselva: L'emprema ga suenter lur invasiun (mars 1799), lu puspei suenter la victoria encunter igl «Oberländer Sturm» ella battaglia da La Punt/Reichenau (matg 1799) e finalmein suenter la retirada dil «Général de division» *Louis Gabriel Suchet* (1770–1826) sur il Crispalt/Pass Alpsu (matg

1799). La bravura apparenta da *Montalta* fuss pia (gest era pervia dil liug a Staderas) plitost d'attribuir allas duas davosas traversadas. Per domisdus cass para denton in'intervenziun da success, considerond las activitads da *Montalta* en connex cun l'organisaziun dalla revolta sursilvana, plitost dad esser dubiteivla: Per l'ina stueva igl «Oberländer Landsturm» vegnir punius severamein ord optica dils Franzos. Per l'otra ston ins sedumandar, schebein *Montalta* sesanflava il matg 1799 in summa en Surselva ni plitost egl exil.

Cumprovas per sblundergiadas da schuldada franzosa fomentada e stuncientada ni era d'adherents dallas truppas da coaliziun (Austriacs e Russ) ein per exempel d'anflar a Flem. Tenor la cronica dil plevon *Christian Parli* (1758–1820) hagian ils premnumnai gia engulau ils 9 da mars 1799 «etwas im Waldhaus».²¹ Suentur lur retuorn da Mustér (10 da mars) hagian els priu «quartier» a Flem e sedepurtau «sehr wild und unvergnülich». Suentur la victoria ella battaglia da La Punt/Reichenau seigien ils Franzos, vulend far vendetga, puspei passai tras Flem en moda che negin hagi astgau seschar veser. Lu hagi colonel *Andreas Ragetti* da Flem, sco adherent dils «patriots» francofils e sco commember dall'armada franzosa, salvau ils da Flem da sblundergiadas e castigaziuns dils Franzos. Analog a quei schabetg savess ins pia era spitgar ina semeglianta intervenziun da *Montalta* el context dalla campagna da vendetga dil matg 1799. Cun sia tenuta conservativa e sco eventual conspirant dalla revolta steva el denton en in'otra relaziun che *Ragetti* cun las truppas revoluziunaras franzosas. Documentada ei perencunter la rolla impurtonta dil «miez-indigen» general *Joseph Laurent de Mont* (1747–1826) en connex cun schanegiar «planisadamein» da castigaziuns exageradas en Surselva.²² Ina sentupada da *de Mont* e *Montalta* ei teoreticamein, aschinavon che *Montalta* sesanflava buc egl exil, pusseivla, denton negliu cumprovada. Abstrahau da quella damonda buca pli rispundibla para ei tenor reminiscenzas (1849) da *Peter Anton de Latour* (1778–1864), da sia vart ina perdetga dil temps e figliol da *Montalta*, che pliras vischnaucas sursilvanas hagian suenter la terrada da La Punt/Reichenau (sco mesira preventiva ed autoprecauziun) dau la cuolpa alla Cadi ed en special a Mustér (sco igniv dalla rebellun). La capitala dalla Cadi cun sia claustra ei lu era vegnida arsentada considerablamein. Sco davosa varianta san ins aunc specular sin in'eventuala intervenziun da *Montalta* il mument dalla retirada da *Suchet*. En quei context seigi tenor *Peter Anton de Latour* (1849) vegniu derasau «allenthalben, wo er hin und durchkam, Angst, Jammer und Unglück».²³ Sco gia menziunau dat ei denton negins mussaments en questa direcziun e las damondas restan era vinavon senza rispostas.

Bein pusseivel ei denton era (risguardond tut ils fatgs) ch'ils *Montalta*, ina dallas famiglias noblas e beinstontas da Laax, eran gia (cuort?) avon ils onns d'uiara 1799/1800 en possess dil lag che sesanfla sil cunfin el sidvest dalla vischnaunca e ch'il «Lag digl Oberst» era gia avon 1799 il lag digl «Oberst» *Montalta*. Entuorn 1797 (ina casualitad?) ein para per l'emprema ga beins dalla pleiv vegni vendi a privats. En in document egl archiv parochial da Laax vegn *Joachim*, il qual porta cuort pli tard era il tetel dil niev «Caploney Vogt» dalla vischnaunca, supplicaus 1798 da *Johann Jakob Cabalzar* da scumandar tals svilups.²⁴ *Joachim* sez da sia vart vegn titulus tier ina vendita digl onn 1797 sco possessur da beins el (sid)vest da «Dual», q.v.d. en vischinonza directa dil lag.²⁵

En connex cun ina dispeta da cunfin denter Sagogn e Laax (onn da referenza 1616) vegn il lag bein menziunau explicitamein en in register da 1846²⁶, denton titulus sulettamein sco «Lag» e buca forsa sco «Lag digl Oberst».²⁷ En in inventari da parvenda dalla pleiv da Laax (suentur 1844) cumpara denton (ni forsa era schizun) la denominaziun «Lac d. sgr.

Bundstatth. de Mont», damai ch'il lag era enconuschentamein ius suenter la mort da *Joachim* en possess da siu nevs, «Bundsstatthalter» *Joachim de Mont*.

Independentamein dalla verdeivladad dalla detga para il num «Lag digl Oberst» da raschun dad esser semanifestaus pér pli tard, e quei senza influenza dil possessur respectiv e cun renviament alla «historia da herox» apparenta digl onn 1799/1800.

Suenter ils onns turbulents dalla revoluziun ei *Montalta* buca pli turnaus ella politica. Bein cumpara el aunc 1801 en in document sco in dils umens electorals dil district dil Glogn. El vegn lu era numnaus sco in dils delegai per la dieta cantunala²⁸ e figurescha pli tard schizun sin la gliesta digl εμπrem Cussegl grond dil cantun Grischun (1803).²⁹ Silsuenter, en special era suenter la «restauraziun» (1813/14) e tochen sia mort, occupa el denton negin onn igl uffeci da mistral dalla dertgira dils Libers da Laax-Sevgein. Bein pusseivel ch'el ha denton pliras gadas fatg inquisiziuns giudizialas per la dertgira – sco quei ch'igl ei documentau ina ga igl onn 1814 en connex cun ina gravidanza illegitima da *Magriata Coray* (cun *Gion Gaudenz Coray*).³⁰ Pils 5 d'avrel 1805 dat ei schizun ina notizia, tenor la quala *Montalta* hagi deponiu ina reclamaziun tiel Cussegl pign: La vischnaunca da Laax hagi buca dau agl enriclau «Franz Rummel» ina brev da liber trapass, quei che la regenza ha silsuenter supplicau la vischnaunca da far.³¹

Dallas notizias aschuntadas a siu «État de Service», cun datum dils 18 d'october 1817 e formuladas cun la finamira da retscheiver in'eventuala pensiun, pon ins intervegnir che *Montalta* seigi era suenter ses 21 onns da survetsch en Frontscha restaus in fideivel roialist e ch'el hagi duront tut ils onns refusau la pensiun dalla regenza revoluziunara.³² Sia damonda ch'el ha scret suenter la «restauraziun» para buca d'haver giu success pervia da negligentschas ella documentaziun da siu survetsch.³³ Duront il pli dil temps para il colonel che era restaus senza affons d'haver viviu oravontut da differents tscheins ed entradas da fits, derivontas dad ina vart d'agens possess, denton era da tals ord il possess da sia dunna ch'era morta gia igl onn 1823. Denter 1829 e 1834 ei en quei connex schizun ina carplina cun siu quinau ed accusader, «Bundsstatthalter» *Gieri von Scarpatetti*, escalada. Il cass, il qual ha fatschentau las autoritads cantunalas duront pliras sedutas, ei la finala vegnius decidius per la gronda part en favur da *Montalta*.³⁴

Probablamein fageva *Montalta* sper sia occupaziun sco administratur da beins e capitalias³⁵ il pur e/ni marcadava cun biestga, gest sco quei ei gia documentau igl onn 1799 en ina brev al mistral *Alexander Nuttli* da Tumein.³⁶ Plinavon para ei ch'el e sia dunna tgraviens ina veta plitost pietusa sco era in stretg contact cun la pleiv – quei che seresplenda lu era en lur testaments.³⁷ Gia en siu testament formulaus igl onn 1816 haveva *Joachim* giavischau per il temps suenter sia mort l'installaziun da pliras messas caudonn per el e per sia dunna. Medemamein ha el testamentau plirs beins alla pleiv (Stuorns, Pardanal sut, Lieptgas, Cons). Plinavon ha el era segirau finanziamein ed a liunga veta l'integraziun da differents perdavons el rodel d'engraziament e d'oraziun, en special quella da siu «Oheims», il brigadier *Joachim de Cabalzar* (1694–1775). Il davosnumnau para d'esser staus per el ina sort ideal ed exempel, bein pusseivel pervia dallas parallelas biograficas (numalin, liug da dimora Laax, carriera militar en Frontscha, negins affons).³⁸ Vinavon ha *Montalta* era giavischau ch'ei vegni reparti a caschun da sia messa caudonn almosnas als basignus. Sia dunna *Maria Anna Margreth* che vegneva gia igl onn 1811 mudergiada d'ina «langwierige schmerzliche Krankheit» ha ordinau che ses «geringern Kleidungsstücke unter den Hausdienern und andere armen vertheilt w[ü]rden». Schibein da sia sepultura, sco era a caschun dallas futuras messas caudonn «soll[t]en die Almosen nicht vergessen werden», tgei che duessi era valer per sia vischnaunca d'origin Cunter. *Joachim* ha viviu 21 onns pli ditg che

sia dunna ed era gia entuorn 1830, da gliez temps cun 82 onns, cun distanza il pli vegl habitont da Laax.³⁹ Magari che sia iniziativa da metter «in ton schranças» alla cumpignia da mats, «sil meins il temps de noig»⁴⁰, era d'attribuir allas consequenzas da quella vegliadetgna. Cun la realisaziun da quei giavisch ei lu siu nevs e successur *Joachim de Mont* (1808–1868), da sia vart repetidamein cauvitg e Bundsstatthalter, sefatschentaus. Lez habitava suenter 1844 ell'antieriura casa dil «Colonell da Montalta» (Casa Leunga), ferton che *Cäcilia de Mont* (naschida *Arpagaus* da Laax, vieua dad *Otto Anton de Mont* (1803–1847), il cusrin permiert da *Joachim de Mont*⁴¹) habitava tenor il medem inventari (1868) ella «stada casa paterna dil Colonell» *Joachim Christoph Anton de Montalta* (oz Casa de Mont?).⁴²

¹ Gasetta Romontscha, 23.01.1874; Deplazes, L. (1978). Il vitg de Laax. En Fundaziun Pro Laax (ed.), *Laax. Ina vischnaunca grischuna* (p. 107–128). Mustér/Disentis: Stampa Romontscha. Cf. cheu p. 125.

² Montalta, G. G. (1964). Ils Montalt en Surselva. *Igl Ischi*, 50, 29–83. Cf. cheu p. 68.

³ Bundi, M. (2010). *Von Mont – Demont. Familiengeschichte der von Mont aus dem Lugnez*. Cuera: Calven Verlag. Mira cheu p. 216; 220.

⁴ StAGR [=Staatsarchiv Graubünden] A Sp III/11v 7 b.

⁵ Collenberg, A. (1999). Die Bündner Amtsleute in der Herrschaft Maienfeld 1509–1799 und in den Untertanenlanden Veltlin, Bormio und Chiavenna 1512–1797. *Jahrbuch der Historischen Gesellschaft von Graubünden*, 129, 1–118. Cf. cheu p. 94.

⁶ StAGR D VI Z 29.9, Laax 18 d'october 1817.

⁷ SHD [=Service historique de la Défense] GR Xg 34, 17; 36. Cordial engraziament a Theo Haas per furnir quellas informaziuns ord igl archiv SHD a Paris.

⁸ StAGR D VI Z 29.9, Laax 18 d'october 1817.

⁹ StAGR A Sp III/8e 15, Lebensbilder von Bündner Offizieren in fremden Diensten, entuorn 1930.

¹⁰ KBG Bfu 165.

¹¹ Genelin, P. (1885). Die Kämpfe gegen die Franzosen in Graubünden im Jahre 1799. *Jahresbericht der k. k. Oberrealschule in Triest*, [squetsch separat].

¹² StAGR B II/02.0011, Flem 15 da mars 1799.

¹³ StAGR D VI Z 47.303, Laax 17 d'uost 1826.

¹⁴ StAGR B II/02.0407, Zizers 10 d'avrel 1799.

¹⁵ StAGR B II/02.0408, Cuera 10 d'avrel 1799.

¹⁶ StAGR B II/02.0494, Zizers 13 d'avrel 1799.

¹⁷ StAGR B II/02.0547, Cuera 16 d'avrel 1799.

¹⁸ StAGR B 728/7, o. D. [matg 1799?].

¹⁹ Brev da Giusep Demont a G. G. Montalta, 20 da settember 1961. Mira Montalta, G. G. (1964). Ils Montalt en Surselva. *Igl Ischi*, 50, 29–83. Cf. cheu p. 68.

²⁰ Decurtins, A. (1978). Ils nums locals da Laax. En Fundaziun Pro Laax (edizium), *Laax. Ina vischnaunca grischuna* (p. 161–184). Mustér/Disentis: Stampa Romontscha. Mira cheu p. 170.

²¹ Parli, C. ([1950]). Flimser Chronik, edizium da Friedrich Pieth. *Bündnerisches Monatsblatt*, 12, 353–370. Cf. cheu p. 362.

²² StAGR B 1608.

²³ StAGR B 1608.

²⁴ APL [=Archiv Pleiv Laax] A.a 95, Falera 8 da mars 1798.

²⁵ APL A.a 93, Laax 1. da matg 1797.

²⁶ APL A.b 9.9, Laax [il pli baul 1846].

²⁷ APL B. 5.2.1, Laax [suenter 1844].

²⁸ StAGR B II/02.0337, Glion 5 d'uost 1801.

²⁹ Berther, I. (2003). «O Diaus pertgiri!» *Graubünden um 1800 – Jahre des Umbruchs*. Chur: Südostschweiz Print AG. Cf. cheu p. 56.

³⁰ ACL [=Archiv communal Laax] B. actas. Actas da dertgira 1800–1834, 151, Laax 26 da fenadur/25 d'uost 1814.

³¹ StAGR C CB V 3 4, Protocol Cussegl pign [=PCP] 06.04.1805; 07.05.1805.

³² StAGR D VI Z 29.9, Laax 18 d'october 1817.

³³ StAGR D VI Z 47.303; XI 19 a, Fremde Dienste, Frankreich, 1824.

³⁴ StAGR C CB V 3 32, PCP 19.06.1829; il davos 34, PCP 23.09.1834.

³⁵ Cf. per exempel sia funcziun d'administratur el legat da scola dil barun *Johann von Vincenz zu Friedberg* (–1742), siu «Oheims». Cf. StAGR A Sp III/11w.

³⁶ StAGR A Sp III/ 8e 19.84, Laax 1. d'october 1799.

³⁷ APL A.b 8.1, Laax 30 da zercladur 1811; 8.2, Laax 16 da mars 1816; 8.5, Laax 28 da mars 1820; 8.6, Laax 29 da mars 1843; medemamein B. 5.2.1, Laax 1869; C. 2.17, Laax 1885.

³⁸ Leu, H. J. & Holzhalb, H. J. (1786). *Supplement da allgemeinen helvetisch-eidgenössischen, oder schweizerischen Lexicon. Emprema part. A tochen D.* Turitg: Ediziun privata. Cf. cheu p. 472. Cf. davart *Cabalzar* era igl epitaf ella baselgia parochiala da sogn Gagl e sogn Othmar a Laax.

³⁹ APL A.b 9.6, Laax 1830.

⁴⁰ ACL B. Actas. Actas da dertgira 1835–1866, 309, Laax senza datum.

⁴¹ Bundi, M. (2010). *Von Mont – Demont. Familiengeschichte der von Mont aus dem Lugnez.* Cuera: Calven Verlag. Cf. cheu p. 216.

⁴² Sin la gliesta figureschan plinavon sut ils emprems quater baghetgs sin posiziun dus la casa dil «Giuncker Gion de Cabalzar, ussa ustria digl Adler» ed en quarta posiziun quella dil «Sgr. Cuss. Naz. da Toggenburg» (*Gion Gieri Rudolf*, 1818–1893). Cf. APL B. 5.2.1, Laax 1868.

Il cudisch «La detga dil Lag digl Oberst» san ins retrer dalla Pro Laax. Ulteriuras informaziuns mira pagina d'internet, rubrica «Publicaziuns».